

Bostadsfrågan

Av folkskollärare Erik Ohdelberg 1965.
Från Föreningen egna hem

Torpare och backstugesittare.

Unga par, som vill gifta sig, och familjer, som flyttar till annan ort, har ofta svårt att få bostad i våra dagar. Men så har det alltid varit.

Lantbrukets arbetare var förr till stor del ogifta drängar, som bodde i "drängstugan och åt i husbondens kök, där "pigorna" hade sitt nattlogi.

Dräng" betydde ursprungligen "ung man", "Piga" = flicka. (Jmr dagens danska)

Den som ville gifta sig borde passa på när ett torp blev ledigt. Där kunde man föda en ko eller ett par, en gris och smådjur. Arrendet betalades med dagsverken på husbondens gård. Överskjutande dagar gav lön.

Andra byggde sig en liten backstuga, vanligen i en mager utkant av gårdens ägor, efter muntligt löfte av ägaren (som på 1800-talet inte fick sälja tomter från sin gård). Dagsverken krävdes vanligen som arrende för tomten, kanske just under de tider, då det var efterfrågan på extra arbetsfolk vid andra gårdar. Torparna hade det vanligen bättre ställt än backstugesittarna. Inkomsterna var små men regelbundna.

I fd Motala socken (utanför köpingen) fanns på 1830-talet omkring 380 stugor, varav 230 kallades torp, och i Vinnerstad 110 stugor, varav 80 torp. De innehöll sällan mer än kök och "kammare", ofta endast ett kök.

Många av de mera avlägsna torpen är nu försvunna. Men en skylt uppsatt av Hembygdsföreningen, påminner kanske skogsvandraren om vad som varit. Andra är nu stadsbors sommarstugor.

Motala Verkstad.

Gesäller och lärlingar hos städernas hantverkare bodde vanligen i mästerns gård. Järnbruken däremot höll sina smeder med familjebostäder. Även Motala Verkstad byglade bostäder. Direktörsbostaden, Vårdshuset och ungarbostaden, nu Verkstadsvägen 52, beräknat att rymma 84 man, uppfördes år 1827; "Stora Raden" (5 hus söder om 52:an) uppfördes 1830 och "Långa/Lilla Raden" från Duvedalsbron åt Borenhultshållet) under 1830-talet. Torde kolas MD!

Men alla arbetare fick ej rum i bolagets bostäder, utan många bodde ute i socknarna, ofta i någon backstuga, kanske med en halv eller hel mil att gå till arbetet. En del började tidigt bygga egna hus, bl a på kanalområdet och i Västra Lund.

En 89-åring berättade år 1964 om egnahemsbebyggelsen kring Verkstaden år 1896 (då han reste till USA):

Det fanns stugor utefter Liverpoolsgatan och på kanalområdet vid Borenhult men inga på Duvedalsområdet. I Västra Lund var det c:a 35 stugor mellan Boren och landsvägen. Namnet "Amerika" på Västra Lund syftar inte på emigrationen, som var livligt då, utan på det "Vilda-Västern" liv som förekom, när Björka- och Kristbergsbor på hemväg passerade "Bondbyggningen" (sedemera "Blåkulla", Borensväjen 103, numera rivet. Det hände att hästskjutsen blev tullad på brännvin, och slagsmål var ej sällsynta. Bondbyggninjen var ett av de första privata hyreshusen i Verkstadens närhet, uppförd på Karshults ägor, troligen redan på 1870-talet. I det mindre huset fanns lanthandel, tillåten från 1864.

Emellanåt kom tider av arbetslöshet. Det fanns ju varken arbetslöshetsförsäkring eller folkpension ännu. Socialvården kallades fattigvård och var mycket primitiv. En del emigrerade då till Amerika. Några hade försäkrat sig mot arbetslöshet och nöd genom att köpa delar av Ervasteby och stycka området till småbruk. Där kunde man liksom torparen föda ett par kor, hålla smådjur och odla säd till bröd och det på egen jord.

Verkstadsbolaget hjälpte redan på 1870-talet sina egnahembyggare med penninglån. År 1919 byggdes de sista egentliga arbetarbostäderna vid Lugngatan i Björkelund. Senare byggen är vanliga hyreshus.

Området kring Sahlingatan ("Karelen" och "Halmstad") byggdes genom bolagets försorg på 1940-talet men såldes som egnahem till anställda.

Redan tio år tidigare hade större delen av Duvedalsområdet fyllts av en- och tvåfamiljsvillor, de flesta byggda av verkstadsarbetare med hjälp av statens egnahemslån och delvis med eget arbete under arbetslöshetsåren i början av 1930-talet.

Föreningen Egna Hem - föregångaren.

En av de yrkesskickliga hantverksmästarna i Motala under 1880-talet var kakelugnsmakaren Frans Wilhelm Johansson. Före värmeledningarnas tid var hans yrke viktigt, och det lät utövaren få inblick i både förnämre och enklare hem. Själv var han uppvuxen i ett litet men självägande lantbrukarhem. Han jämförde nu torparens och backstugusittares otrygghet med föräldrahemmets, säkrare förhållanden. Han såg, hur många tvingades att lämna sina hem, sedan de på grund av ålder eller sjukdom inte längre kunde fullgöra sina arrendedagsverken.

FW Johansson kände säkerligen till den lyckade styckningen av Ervasteby till småbruk under 1870-talet. Men det sättet kunde ej användas av sådana som inte redan hade något litet sparkapital.

Sommaren 1892 bildades på hans initiativ föreningen Egna Hem med ändamål att skaffa medlemmarna egna småbruk eller bostäder. Föreningen hade lokalavdelningar, där medlemmar bodde, den första i Karlsby, nr 2, 3 och 4 Motala och Motala Verkstad. Före år 1900 fanns 76 sådana filialer, som ökade till 163 år 1920, och de var spridda från Blekinge till Norrland, dock tätast i Östergötland, Småland, Västergötland och Närke. Men huvudför eningen har alltid haft sitt säte och kontor i Motala.

Redan 1394 inköptes två större Hus i Motala (Bispotalagatan 1, och Sjögatan 14) med 22 bostadslägenheter, som var för sig, såldes till medlemmar. Detta var kanske det första kooperativa bostadsföretaget, som helt bekostades av lägenhetsinnehavarna.

(F o m 1870-talet bildades eljest i större städer välgörenhetsbetonade bostadsföreningar för mindre bemedlade hyresgäster . Året därpå köptes lantegendomen Brånshult öster om Kvistbergs kyrka. Den styckades till 12 småbruk och 4 bostadstomter. Ett småbruk om 5 ha åker med ett litet bostadshus och uthus med ladugård kostade då 4.500 kr. Föreningen erhöll banklån till inköp och byggnadskostnader. Sedan kunde medlemmarna få köpa färdiga småbruk och bostadshus eller jord och byggnadstomter på avbetalning. Men full ränta måste betalas på återstående skuld, tills Statens egnahems-lånefond inrättades år 19011. Där erhöles lån till lägre ränta än i bankerna och föreningen fick rätt att förmedla sådana lån.

I begynnelsen hade Föreningen Eгна Hem mött motstånd och misstro från såväl staten och jordägarna som från talesmän för de arbetare, som FW Johansson ville hjälpa. Men på ett årtionde hann Motalaföreningen och dess efterföljare bevisa att egnahemsrörelsen var sund och värd att stödjas.

Från åtta egendomar, inköpta före 1905 avstyckades 137 småbruk och 188 bostadsegnahem. Fram till 1964 var sammanlagda antalet nära 500 småbruk och 1700 bostadsegnahem (varav 100 vid Råsnäs från 40 styckade egendomar).

Intresset för småbruken har numera minskats, och med egnahem menar man nu oftast en- och tvåfamiljsvillor. Sparbanker, storindustrier och staden hjälper ofta till med uppförandet och förmedlar egnahemslån.

Åren 1908 - 1948 har Eгна Hems Låneförmedlingsf. beviljat många billiga statslån till egnahemsbyggare på Karshults, Bergsätters, Duvedals, Holms och Samuelsbergs m fl utstyckade tomtområden.

Bostadsrättsföreningar och Platenhus.

Efterfrågan på bostäder är numera störst i städerna nå grund av inflyttningen från landsbygden till tätorterna, isynnerhet industristäderna, dit Motala hör. Flerfamiljshus ger snabbt ökad tillgång på bostäder. Många sådana har också byggts i Motala av bostadsrättsföreningar och av staden. Men största antalet bostäder finns alltjämt i privatägda fastigheter, vilket fram går av tabellen sist i detta stycke.

Bostadsrättsföreningarna är att mellanting mellan hyreshus och egna hem Föreningen äger huset och ansvarar för skulderna, men bostadsrätthavarna får genom insatser och avbetalningar allt större personlig äganderätt till sina lägenheter.

I Motala finns både fristående bostadsrättsföreningar och sådana som ingår i HSB:s och Riksbyggens landsomfattande organisationer. Fastän det här fanns en mycket tidig föregångare (på 1890-talet) dröjde det sedan länge, innan den första verkliga bostadsrättsföreningen bildades. Det var Brf Motalahus, som byggdes åren 1940 - 41 vid Borgmästaretorget och Drottninggatan 22 för anställda vid Torpedverkstaden. Hösten 1964 fanns det 646 lägenheter i 18 fristående föreningar, 321 i

Riksbyggehus (första år 1944 vid Medevigatan-Lasarettsgatan 20) och 313 i HSB-hus (första år 1943 Storgatan 10).

År 1954 började Motala stad bygga större hyreshus genom kommununala Bostadsstiftelsen Platen, först mellan Storgatan och Medevigatan nära Luxorfabriken). Försättningen följde 1957 vid Mossen (Prinsgatan), 1958 vid Ekön och 1961 vid Charlottenborg. 1.10.1964 fanns sammanlagt c:a 1.400 lägenheter i Platenhus.

Bostadslägenheter i Motala 31.12.1961	
Lägenheter som bebos av ägaren (egnahem, villor m fl)	4655
Bostadsrättslägenheter i fristående föreningar	646
HSB- och Riksbyggehus	776
Andra (hyres-)lägenheter i privatägda fastigheter	
<u>I Platenhus och andra av staden ägda hus</u>	<u>3332</u>
Summa lgh	11243

Några byars historia genom skiftena.

Envasteby.

Om man står på Offerbyvägen strax utanför Karlslunds skola, är det (1964) en ganska fri och vacker utsikt norrut över fält och gårdar, inramade av dungar och skog. Detta är Envastebys område. Gränserna följer i öster Borensvägen (ungefär) till stadsgränsen, i väster Fallstuguvägen från nya järnvägsviadukten. Däremellan bildas gränsen i söder av den slingrande lilla bäcken, som faller ut i Boren före reningsverket. Nordgränsen går i skogarna ungefär i höjd med bron över järnvägen på Björkavägen (synlig i fjärran). Ägora korsas nu av den nya riksvägen, byggd 1964.

Alltsammans har en gång utgjort en enda gård men är nu delat på en-mängd mindre gårdar och tomter. Låt oss höra något om Envastebys historia: (Motala- och Björkabladen av Ekonomiska kartan är bra att ha till hands. I saknad av dessa kan även den nys topografiska kartan vara till hjälp).

År 1405 står "Waste i Arfwastabygd" som vittne på en bevarad -handling. Två hundra år senare, 1602, nämns Gudmund qvarnbyggare, var Hertig Johans byggmästare för Motala hus, som ägare till Erfvasteby.

År 1660 hade Nils Mårtensson i Erfvasteby ridit för eget rusthåll i 30 år och sålunda deltagit i 30-åriga kriget. Därifrån kom han med livet i behåll, men 1665 var han nära att mista det här hemma vid Motala krog. Under ett slagsmål där blev en dräng stucken till döds och dråparen dömdes att avrättas. Nils M hade dragit sig ur bråket i tid och står nu som vittne i häradsrättens protokoll.

På den första lantmätarkartan (av år 1636) över Arfvasteby skattehemman finnes endast en gård med åkrar om 11 tunnland (5½ ha) och ängar, som beräknas ge 50 lass hö. Skogen har ej tagits med, vilket däremot skett på 1707 års karta. Den börjar få värde nu. Fortfarande är det en gård Men några torp och stugor är uppodlade och byggda på hemmanets mark. Troligen betalades arrende för dessas jord genom dagsverken vid höskörden (med lie och handräfsa i sank eller steniga ängsmarker). Ersbyhagen (mellan landsvägen och Boren före stadsgränsen), Rospiketorpet (nu = Envasteby Källegård), Tryfall, Fallstugan och Nybygget nämnas redan nu.

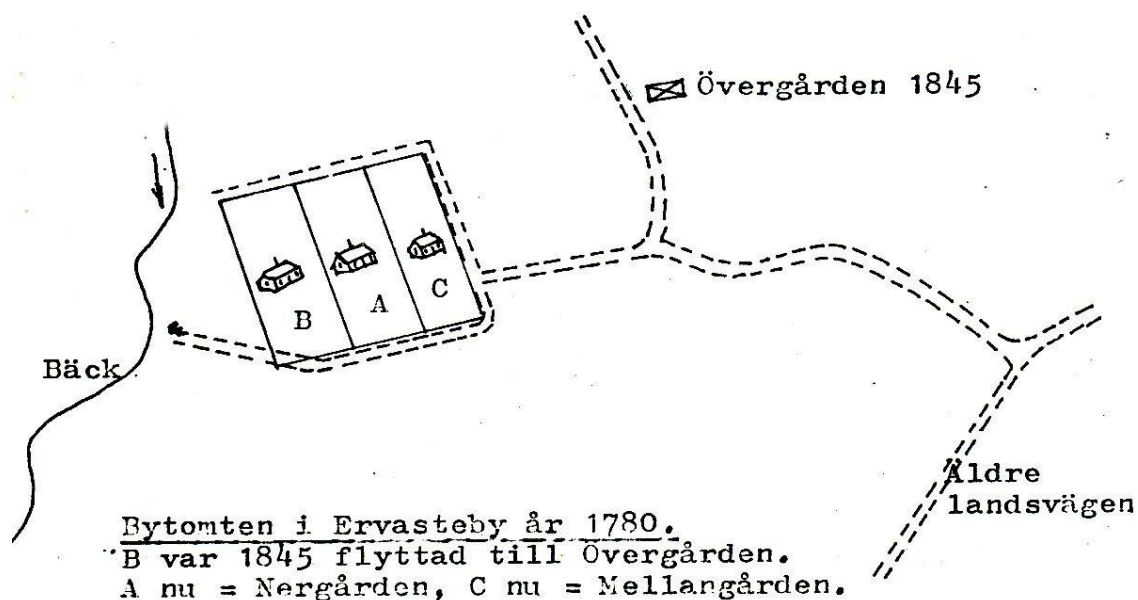
Storskiftet.

Omkring år 1780 gjordes storskifte i Ervasteby. Då hade den ursprungliga manbyggnaden fått två nya som grannar. Den lilla byn låg 300-400 m väster om det gamla vägskalet, där byvägen nu träffar den äldre Borensvägen. Alla tre gårdarna med uthus rymdes på en tomt, som var endast c:a 115 x 115 m stor. Nergården och Mellangården ligger ännu på denna ursprungliga bytomt. Den tredje gården låg omedelbart väster om Nergården.

På Ersbyhagens mark fanns då tre torp, varav de tre hemmanen tillskiftades var sitt. Torpen Fallstugan, Stenhullen och Rospiggetorpet tillföll också var sitt hemman. Dessutom fanns Ryttaretorpet (nu = Tryfall) som gemensam egendom. Ett tiotal andra boningshus (backstugor) är utsatta på storskifteskartan. Alla tre hemmansdelarna jämte underlydande torp hade 1780 tillsammans 32½ tunnland (16 ha) åker och 220 tunnland ängsmark. Det var en tredubbling av åkern från år 1636. Men större delen av de nuvarande åkrarna var dock ännu oplöjd ängsmark, som skulle ge vinterfoder åt husdjuren. Sommartid betade kreaturen i skogen. På åkrarna odlades endast säd. Enligt en bouppteckning från år 1810 hade den rikaste gården följande kreatursbesättning: 2 hästar, 2 föl, 1 tjur, 1 oxe, 1 stut, 9 kor, 5 kalvar, 3 baggar, 3 får, 9 larm, 1 galt, 2 suggor och 5 grisar. Varför delades gården? Nils Mårtenssons arvingar kunde ej samsas, utan de sålde år 1695 gården till Bryniel Månsson Björk från Björketorp. Dennes efterkommande lyckades däremot länge bevara jorden i släkten. Det var tre barnbarn till Bryniel: Anders Apelbom, Johan Björkman och Carl Danielsson, som 1780 deltog i storskiftet. De fick var och en 1/3 mantal Ervasteby. Dittills hade de tre delat eller sambrukat varje liten åker. Nu fick var och en sina avgränsade åkrar, ängar, hag- och skogsmarker.

Lantmätaren använde beteckningarna A, B, och C för de tre hemmansdelarna, kanske efter ägarnas initialer. Björkman eller någon arvinge flyttade sin gård från västligaste tomten till nuvarande Övergårdens plats före 1845.

På A-gårdens hustomt ligger nu Nergården
C-gården har blivit Mellangården
och B-gården flyttades till nuvarande Övergården

Laga Skiftet.

Vid laga skiftet var 1845 var endast A-gården som full tredjedel av en ägare (Apelboms dotterson). På B- och C-gårdarna bodde änkor, som hade fått behålla endast 1/15 mantal var, medan underlydande torp och ägor gått i arv till andra eller sålts, så att sju delägare deltog i detta skifte, bl a dåvarande ägaren av Karshult, GM Nordström. Denne innehade därefter till Karshult gränsande områden utefter landsvägen från Tegelstugubäcken (sydgränsen) till byvägskälet samt hela Ersbyhagen, sammanlagt 4/15 mantal.

Några år senare köpte Nordström hela Nergården (A.), men år 1867 måste han gå i konkurs och lämna ifrån sig allt till -banker och andra fordringsägare. Han hade försökt köpa ihop Karshult, Ervasteby, Härseby och Kulla till ett sarimanhängande storgods, men konkursen blev anledning till en utveckling i motsatt riktning.

Tryfall (uppe i skogen norr om Snippen) var alltså gemensam, egendom för byalaget (rusthållet) som boställe för de livgrenadjärer, som efter 1791 kommit i stället för de forna ryttarna.

Småbrukarna.

Åtskilliga arbetare vid Motala Verkstad trivdes ej med de bostäder som bjöds där. Andra tänkte på hem för äldre dar. I bl a Västra Lund hade egna stugor börjat växa upp utmed Boren. Men andra önskade sig ett litet lantbruk, där ett par kor, diverse smådjur och kanske en häst kunde födas och ge inkomst. Elva av dem bildade ett bolag och köpte år 1869 hela Nergården från banken för knappt 16.000 riksdaler att avbetalas på sju år. Det var mycket pengar, när de bäst betalda arbetarna hade högst 450 kr pr år. När banken fått sitt, delade lantmätaren upp gården i 11 lotter, som övertogs av de kvarvarande 9 bolagsmännen. (Två tog dubbla lotter). Så kom en rad nya småbruk till utmed skogsbrynet i väster (Sörängen, Södra Lund, Arendal och Lindgården) samtidigt som järnvägen byggdes genom deras skogsmarker. (1.340 kr betalade järnvägsbolaget i lösen). Den 20 m långa

bostaden (om sju rum och kök) på A-gården revs och virket delades. Innehavaren av den förminskade Nergården byggde liksom de övriga en mera anspråkslös bostad.

Efter ett årtionde inköptes och delades även resten av de fd Nordströmska andelarna i Ervasteby. Sedan kom Frejhem, Sofielund, Hagalund, Stensborg och Ekeborg till. De flesta av de gamla torpen hade redan förut blivit självständiga småbruk genom arv eller köp. Sådana är Källgården (fd Rospiketorpet), Tryfall, Västergården (fd Fallstugan) och Stenkullen samt Annelund, Lyckebacken, Norrängen och Snippen. Mellangården och Övergården blev också småbruk.

Utom detta tjugotal småbruk finns fn (1964) ett trettiotal tomter med äldre och yngre stugor och villor på Ervastebys mark. Cyklarna fanns ännu ej på 1870-talet, de första med kedjedrift kom på 1880-talet och gummiringarna på 1890-talet, och de blev en vanlig förrän efter år 1900. Det var lång väg att vandra till och från arbetet. (Men exemplet lockade efterföljare, som senare delade det ännu längre bort belägna Kulla i småbruk. Uppodlingen av ängsmarkerna fortsatte, och år 1883 var sammanlagda åkerarealen på Ervasteby 130 tunnland (65 ha), alltså en fyrdubbling på hundra år 1940 hade 18 småbrukare 26 hästar, 78 kor, och 15 ungdjur. Då var ytterligare 35 tunnland åker uppodlade.

Detta var märkliga företag på en tid, då inga egnahems- eller byggnadslån till billig ränta fanns att få, utan småbrukaren måste spara till och fullt betala alla kostnader. Troligen var det dessa föregångsmäns framgångsrika arbete, som var anledning till att Föreningen Egnahem startades i Motala av sådana som ville följa deras exempel.

Intresset för småbrukaren har emellertid minskats på senare år (efter ett sista uppflammande på 1920-talet under arbetslöshetsåren som följde första världskriget). De äldre småbrukarna i Ervasteby arrenderar ut sin jord till grannar eller säljer den, men bostäderna behållas och moderniseras.

År 1965 finns endast 6 brukare kvar, varav en odlar åtta av småbrukens åkrar, mera än någon tidigare Ervastebybonde haft. Nya riksvägen (1964) har tagit åtskillig åkerjord, och några små åkrar i skog och hagar har åter blivit trädbevuxna. Hästarna har ersatts av 9 traktorer, 18 kor, 20 ungdjur och en häst fanns kvar hösten 1964.

Karshult och Ervasteby .

(Tvister mellan ägarna)

Karshult och Härseby (i Kristberg) hade alltsedan Claes Kugelhielms dagar hört samman. Ervasteby hade emellertid redan av hertig Johan fått fri vattenväg till Boren (genom vad som sedan kallades Ersbyhagen, ungefär området mellan Boren och sista kilometern av landsvägen före stadsgränsen). Därigenom var de båda gårdarna skilda från varandra, och det blev orsak till att Karshultägarna försökte komma ätt Ersbyhagen.

Redan överste Kugelhielm gjorde år 1665 förgäves hos domstolen anspråk på Ersbyhagen för Härsebys räkning.

År 1735 hade general von Dellvig (Karshult, Bergsäter m fl lyckats byta sig till 1/3 av Ervasteby. Generalen dog året därpå, och då ägarna av de andra 2/3 klagade hos häradsrätten, lät Dellvigs änka (= överste Kugelhielms sondotter Catharina Juliana K - m) köpet gå tillbaka.

I en förlikningsdom 1760 hade Nat Gyllenram på Karshult fått betesrätten på ett "hagestånd" norr om landsvägen, fastän skogen tillhörde Ervasteby. Vid storskiftet 1780 var bl a kornetten Lars Fr Gyllenram närvarande och hade ingen invändning mot gränsutmärkningen.

Strax före laga skiftet 1845 hade Karshults och Härsebys nye ägare GM Nordström på "fredlig" väg förverkligat de gamla planerna genom köp av 2/15 + 2/15 mantal från vardera B- och C gården i Ervasteby. Vid skiftet erhöll han hela den ef tertraktade Ersbyhagen och dessutom andra angränsande områden. År 1851 köpte han hela A- gården men måste 1867 gå i konkurs och lämna ifrån sig allt.

Sedan CJ Jakobsson omkring 1870 blivit ägare till Karshult och Härseby, började på 1880-talet en mer än tjuguarig tvist om ägor och betesrätt. Det var kartor och skifteshandlingar från 1600- och 1700-talen samt 1845, som häradsrätten hade att tolka 1845 års karta var oklar på ett ställe, och Jakobsson var sannolikt i god tro, att han ägde ett omtvistat område, när processen började.

Jakobsson förlorade först men öppnade nya rättgångar. De flesta av de många småbrukarna i Ervasteby ledsnade på processundet, som kostade dem pengar och bekymmer, och det slöts ett förlikningsavtal år 1904. Karshult fick 22 tunnland i vinkeln mellan gamla landsvägen och Björkavägen samt tre tusen kronor kontant mot att det avstod från annan betesrätt på Ervasteby. Numera är Motala kommun ägare av Karshult.